

## رهیافتی به جایگاه زنان در حج ابراهیمی با تأکید بر آرای امام خمینی<sup>ره</sup> و امام خامنه‌ای

خدیجه ابول‌اولا\*

### چکیده

زن در اسلام و نظام آفرینش جلوه‌ای از جمال خدای سبحان است. الگویی که امام خمینی<sup>ره</sup> و مقام معظم رهبری بر اساس بینش الهی خود از جایگاه بانوان و حج ابراهیمی ارائه می‌کنند، بر پایه آیات قرآن و سیره معصومین<sup>علیهم‌السلام</sup> استوار است. حج یکی از ارکان و عناصر عبادی اسلام می‌باشد که هدفش تکامل شخصیتی مسلمانان است؛ در عین حال فریضه عبادی، سیاسی و اجتماعی حج، دارای عوامل سازنده و تأثیرگذار بر رشد معنوی و معرفتی بانوان است که شرط این تأثیرگذاری، دارا بودن پیش‌نیازهای تربیتی می‌باشد. از سویی جایگاه بی‌بدیل زنان و نقش مثبت یا منفی آنان در زمینه فرهنگ، اجتماع، سیاست، اخلاق و غیره همواره قوام‌بخش نقش دیگر افراد جامعه بوده است؛ به نحوی که هم می‌تواند باعث تشجیع مردان شود و هم زمینه‌ساز انحطاط و سقوط جوامع گردد. این نوشتار بر آن است تا با استناد به آیات و روایات، به تبیین نقش بانوان در حج بپردازد.

**واژگان کلیدی:** انقلاب، حج، حج‌گزار، زنان، امام خمینی<sup>ره</sup>، مقام معظم رهبری.

\*. مدرّس جامعه المصطفی<sup>علیه‌السلام</sup> العالمیه مشهد و پژوهشگر مؤسسه علمی تحقیقی مکتب نرجس<sup>علیه‌السلام</sup>.

## مقدمه

حج کنگره عظیم سالانه مسلمانان، نمایانگر حکومت متعالی اسلامی است. امام خمینی علیه السلام احیاگر حج ابراهیمی همواره حج را مظهر تجلی سیاست‌های جهانی اسلام می‌دانستند. از طرفی از جمله برکات انقلاب اسلامی، احیای شخصیت زن است. معمار کبیر انقلاب و مقام معظم رهبری به عنوان مصلحان و اندیشمندان دینی، علاوه بر ارج نهادن به مقام و منزلت زن، نقش تربیتی و اخلاقی ویژه‌ای برای زنان قائل هستند.

امام راحل علیه السلام در وصیت نامه سیاسی، الهی خویش آورده‌اند: «ما مفتخریم که بانوان و زنان پیر و جوان، خرد و کلان در صحنه‌های فرهنگی و اقتصادی و نظامی، حاضر و همدوش مردان یا بهتر از آنان در راه تعالی اسلام و مقاصد قرآن کریم فعالیت دارند» (امام خمینی، ۱۳۶۸، ص ۴).

آنچه از بررسی نقش زنان در انقلاب به دست می‌آید، حضور مؤثر آنان در همه زمینه‌های عبادی، سیاسی، فرهنگی، آموزشی، نظامی، قضایی و... است. چنان که مقام معظم رهبری نیز می‌فرمایند: «اگر در طول انقلاب، وفاداری زنان، عواطف زنان، حضور زنان در میدان‌های مختلف، در راه پیمایی‌ها، در انتخابات‌ها نمی‌بود، یقیناً این حرکت عظیم مردمی نمی‌توانست این گونه شکل پیدا کند و ادامه یابد» (بیانات، ۱۳۷۹/۰۶/۲۰). در شرایطی که غرب به زن نگاه ابزاری دارد و برای جلوگیری از الگو شدن زن مسلمان ایرانی برای زنان جهان به هجمه فرهنگی رو آورده است، بر آنیم تا در این نوشتار، رسالت بانوان را با استناد به آیات و روایات و به شیوه تحلیلی در عرصه عبادی سیاسی حج مورد ارزیابی قرار دهیم.

## مفهوم‌شناسی

در کتاب‌های لغت، برای واژه حج معانی متعددی در نظر گرفته شده است. در کتاب‌های لغت عمومی عربی مانند "لسان العرب، تاج العروس، اقرب الموارد، فرهنگ لغت دهخدا" و کتاب‌های اختصاصی که در بردارنده لغات قرآنی هستند مانند "مفردات، قاموس قرآن و التحقيق"، تعاریفی گوناگون مثل قصد کردن، آهنگ کردن، پی در پی آمدن، قصد زیارت کردن، آمدن، شاد شدن، بازداشتن، خودداری کردن، جلوگیری کردن، پیروزشدن، پناهنده شدن، پاداش دادن، ماندگار شدن و رستگار شدن ذکر شده است.

در تفسیر نمونه آمده است: «واژه حج» در اصل به معنی قصد است و به همین جهت به جاده و راه «محجة» (بر وزن مودة) گفته می‌شود؛ زیرا انسان را به مقصد می‌رساند. به دلیل و برهان حجّت می‌گویند زیرا مقصد را روشن سازد و اما این که این مراسم مخصوص را حج نامیده‌اند برای این است که به هنگام حرکت برای شرکت در این مراسم «قصد زیارت خانه خدا» می‌کنند و به همین دلیل در آیه «وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ» (آل عمران/۹۷)؛ (کلمه حج به) بیت (خانه کعبه) اضافه شده است» (مکارم، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۱۶).

حج یکی از مهم‌ترین احکام عبادی و از ارکان اسلام است که در ماه ذیحجه هر سال با مراسمی مخصوص و باشکوه در مکه برگزار می‌شود. امام خمینی علیه السلام که مجدّد اسلام ناب محمدی بود در طول حیات خویش با ندای وحدت امت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در صدد زدودن پیرایه‌ها و زنگارهایی برآمد که بر اثر نقشه شوم دشمنان دین بر مناسک حج نشسته بود تا تشنگان معارف حق را سیراب سازد. حضرت امام علیه السلام در بیان چیستی حج می‌فرمایند: «حج کانون معارف الهی است که از آن محتوای سیاست اسلام را در تمامی زوایای زندگی باید جستجو نمود» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۱، ص ۷۷).

مقام معظم رهبری نیز یکی از با اهمیت‌ترین دست‌آوردهای نهضت امام خمینی علیه‌السلام را احیای حج ابراهیمی برمی‌شمارند و معتقدند: «حج ابراهیمی و محمدی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و حج علوی و حسینی علیه‌السلام آن است که در آن توجّه به خدا و پناه بردن به حکومت و قدرت او، با پشت کردن به قدرت طواغیت و جباران همراه باشد. حج بی‌برائت، حج بی‌وحدت، حج بی‌تحرك و قیام، حجی که از آن تهدید کفر و شرک برنخیزد، حج نیست و روح و معنای حج را فاقد است» (بیانات، ۱۳۶۸/۰۴/۱۴).

برای تبیین محوریت نقش زنان، در ابتدا به بازخوانی حضور بانوان در تاریخ می‌پردازیم.

## نقش زنان در سیر تحولات ایران

حضور آگاهانه در صحنه‌های انقلاب اسلامی از افتخارات کارنامه زرين زنان مجاهد ایران است. بر اساس دیدگاه امام خمینی علیه‌السلام حضرت فاطمه علیها‌السلام الگویی جامع برای بانوان هستند. از زاویه‌ای دیگر، ایشان صلاح و فساد جامعه را در گرو صلاح و فساد زن‌ها می‌دانند؛ چراکه محور و کلید اصلی تعالی و توسعه در هر کشور، سرمایه‌های انسانی آن جامعه‌اند. ایشان می‌فرمایند: «مربی انسان زن است، سعادت و شقاوت کشورها بسته به وجود زن است؛ زن با تربیت خودش انسان درست می‌کند و با تربیت صحیح خودش کشور را آباد می‌کند؛ زن باید مبدأ همه سعادت‌ها باشد» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۶، ص ۳۰۱).

زنان گام به گام با فراز و نشیب‌های انقلاب همراهی کرده و دین خود را در عرصه‌های مختلف ادا نمودند. مصادیق عینی این همراهی را تاریخ گواهی می‌دهد:

### ۱. دوره قبل از مشروطیت

آغاز حرکت جمعی زنان را باید به دو دوره تقسیم کرد؛ نخست دوره‌ای که زنان به علت نارضایتی‌های سیاسی- اجتماعی ناشی از ضعف دولت در برابر دول استعمارگر خارجی و حکومت استبدادی داخلی به دنبال مردان و به هدایت و تشویق و تأیید آن‌ها به نهضت‌های اجتماعی پیوستند و به طور مؤثری در این راه کوشیدند. آن‌ها از اهداف مردان پشتیبانی می‌کردند و خواسته‌های مشخصی نداشتند؛ مانند نهضت تنباکو و نهضت مشروطیت (کرباسی‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۴۱). در دومین دوره، زنان به فعالیت جداگانه‌ای در زمینه مسائل خاص خود پرداختند. زنان می‌کوشیدند تا با تحریک و تهییج افکار عمومی، آن گروه از مشروطه‌خواهان را که پس از کودتای محمدعلی شاه منفعل شده و همچنین آنانی را که در مبارزه مشروطه‌خواهان و استبدادطلبان بی‌طرف مانده بودند، به مبارزه با محمدعلی شاه و متحدانش جذب کنند. محور فعالیت‌های تبلیغاتی زنان، مطرح کردن و یادآوری مزایای دولت مشروطه و مضار استبداد بود و اعلامیه‌هایی خطاب به مردان می‌نوشتند.

هم‌چنین زنان از یک سو با پختن غذا و دوختن لباس برای رزمندگان مشروطه‌خواه و پرستاری از مجروحان، از مبارزه مسلحانه مشروطه‌خواهان حمایت می‌کردند و از سوی دیگر، مستقیماً در میدان‌های جنگ حضور می‌یافتند و مسلحانه می‌جنگیدند (همان، ص ۵۰).

در فرمان کشف حجاب که در روز ۱۷ دی‌ماه سال ۱۳۱۴ یعنی هشت ماه جنبش بزرگ فرهنگی در حضور شاه برگزار شد، به دستور وی مقرر گردید تمام معلمان زن پایتخت، بدون حجاب حضور یابند. بعد از این مراسم، رفت و

آمد زن‌ها با چادر قدغن شد و به محض مشاهده بانوان با حجاب، پلیس با خشونت، چادر را از سرشان برمی‌داشت (همان، ص ۷۰).

این امر، خود به محدود شدن زنان در خانه و عدم حضور آن‌ها در مدارس و اجتماع منجر شد و نه تنها زن ایرانی آزاد نشد بلکه محبوس و خانه‌نشین شد. اجباری شدن کشف حجاب، متدینین را به واکنش واداشت و آنان به مقاومت در مقابل ظالمان پرداختند. به تدریج حجاب به صورت یک حساسیت و علامت برای شناخت ایمان و اسلامیت اشخاص درآمد. نخستین بار علما برای رفع اجباری کشف حجاب اقدام کردند و به دنبال آن رساله و فواید حجاب نوشته شد و مردم ساکت ننشستند و از آنان حمایت کردند (جعفریان، ۱۳۸۲، ص ۱۹).

## ۲. دوران انقلاب اسلامی

زنان ایرانی سهم مهمی در پیدایش و شکل‌گیری انقلاب اسلامی داشتند و خواهان تغییر شرایط فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی بودند. در جامعه ایران، قبل از انقلاب، زنان بیش‌تر از مردان مورد ستم واقع شدند؛ از این رو سهم آنان در پیروزی و تداوم این انقلاب، عظیم‌تر از مردان بوده است (بی‌نا، ۱۳۷۸، ص ۱۶۷).

زنان مسلمان ایرانی نه تنها خود، حضوری فعال و مؤثر داشتند بلکه با ایجاد انگیزه و تأثیر بر فرزندان و همسر خویش، آن‌ها را برای حمایت از انقلاب دعوت و ترغیب می‌نمودند و هیچ‌گاه خود و خانواده خود را جدای از انقلاب ندانستند؛ حتی با فدا کردن یکی از فرزندان‌شان نه تنها عرصه را خالی نمی‌کردند بلکه با اراده‌ای راسخ‌تر و تصمیمی محکم‌تر، فرزند دیگرشان را در راه اسلام ناب محمدی (ﷺ) فدا می‌کردند. اینان همانانی بودند که با اعتقادات مهدوی خویش و امید به تجلی آینده‌ای روشن به جنگ با دشمن می‌رفتند و به اشکال مختلف در فرآیند انقلاب و شکل‌گیری حرکت‌های انقلابی مشارکت می‌نمودند، از جمله:

۱. پخش اخبار و توزیع اطلاعیه‌ها؛ ۲. انجام اعمال انسان‌دوستانه و رفع نیازها، همانند کمک به مجروحان و پناه دادن به فعالان؛ ۳. شرکت در راهپیمایی‌ها و تظاهرات خیابانی؛ ۴. شرکت در مبارزه نظامی و استفاده از سلاح؛ ۵. شرکت در جلسات سیاسی و سخنرانی‌ها و استماع تاریخ جنبش‌های سیاسی (طفرانگار، ۱۳۸۳، ص ۱۴۵).

در چنین دورانی اندیشه نوظهور امام خمینی (ره) در تکریم هویت بانوان رقم خورد، چنان‌که فرمودند: «چه افتخاری بالاتر از این که زنان بزرگوار ما در مقابل رژیم ستمکار سابق و پس از سرکوبی آن، در مقابل ابر قدرت‌ها و وابستگان آنان در صف اول، ایستادگی و مقاومت از خود نشان داده‌اند که در هیچ عصری چنین مقاومتی و چنین شجاعتی از مردان ثبت نشده است» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۶، ص ۱۹۲).

بدون شک زنان نقش شگفت‌انگیزی را در روند انقلاب اسلامی داشتند. زنان ایرانی برای خاتمه دادن به رنج ناشی از بحران هویتی که در وجودشان ریشه دوانیده بود و برای نشان دادن انزجار خود از نظام شاه، به آموزه‌های اسلام که از طریق امام خمینی (ره)، شهید مطهری و... تبلیغ می‌شد، روی آوردند و مجدداً حجاب را به عنوان نمادی مذهبی - سیاسی انتخاب کردند. به معنای دیگر، حجاب سمبل مخالفت سیاسی زنان علیه شاه و سمبل یافتن هویت جدید بود (ناجی راد، ۱۳۸۲، ص ۲۷۱).

با تکیه بر آرمان حضرت امام علیه السلام اصل و مبنای پیروزی انقلاب را می توان حضور زنان برشمرد؛ چرا که اگر زنان، این نیروهای فعال و پتانسیل های عظیم با کناره گیری از جامعه، در خانه ها می نشستند چه بسا عامل بازدارنده ای برای فرزندان، شوهران و برادران خود می شدند و مردان نیز در صحنه ها حضور نمی یافتند.

تحول همه جانبه انقلاب اسلامی به رهبری حضرت امام علیه السلام این باور وثیق را در اذهان نیروهای مسلمان جای داد که اسلام به عنوان یک مکتب آسمانی می تواند مهم ترین تحولات جهانی را رقم زده و برای پرسش های عصر جدید و مدیریت جوامع، نسخه های شفابخشی را ارائه نماید (سجادی، ۱۳۷۸، ص ۳۶۰).

در این عرصه، نقش زنان در کلام مقام معظم رهبری در تمامی مراحل انقلاب حضوری قوی و نیرومند تعریف شده و پیروزی را در گرو پشتیبانی بی شائبه بانوان بیان می کنند: «حضور خانم ها در همه مراحل انقلاب، حضوری زنده، نیرومند و قوی بود و توانستند بارهای سنگین را تحمل کنند و مصیبت های بزرگ را از سر بگذرانند. در طول تاریخ اسلام مانند زن های ما، نادر و کمیاب بوده است، یقیناً اگر پشتیبانی و حمایت بانوان کشورمان نمی بود، این پیروزی ها به دست نمی آمد» (بیانات، ۱۳۵۸/۰۲/۱۵).

در دوران جنگ تحمیلی نیز با پایداری و حماسه آفرینی های جوانان پاک باخته و حضور حماسه آفرین زنان مهدوی و همت و پشتیبانی و حمایت آنان از مردانشان و تشویق آن ها در دفاع و حفاظت از کشور و خاک و وطنشان، نتیجه بر خلاف پیش بینی ها و مقاصد حامیان جنگ در آمد. این زنان همان سربازان گمنامی بودند که بار سنگین تدارکات جبهه و جنگ و برخی وظایف دیگر را به دوش می کشیدند (ناجی راد، ۱۳۸۲، ص ۲۷۱).

## ابعاد حج ابراهیمی

### ۱. سیمای اعتقادی حج

بین عمل، ایمان و اعتقاد رابطه تنگاتنگی وجود دارد. هر چه اعمال نیک و خیر بیشتر شود بر قدرت ایمان افزوده می گردد و بر عکس، اعمال ناشایست و ارتکاب گناه، ایمان را ضعیف و سست می کند. حج مجموعه اعمال و عباداتی است که بر تقویت و اصلاح و افزایش ایمان تأثیر گذار است. به همین جهت، امام زین العابدین علیه السلام فرمود: «حِجُّوا وَ اغْتَمِرُوا... یُصْلَحَ إِيْمَانُكُمْ» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۱، ص ۱۵)؛ حج و عمره را به جا آورید تا ایمان شما اصلاح و تقویت شود. حج عرصه حضور بانوانی است که بر نفس خود مسلط شده و اسیر رذایل اخلاقی نمی گردند. مراسم احرام، حاجیان به خصوص بانوان را از تعلقات مادی و امتیازات ظاهری و لباس های رنگارنگ و زر و زیور خارج نموده و با تحریم لذاذ و پرداختن به خودسازی، که از وظایف محرم است از جهان ماده جدا می کند و به عالمی از نور و روحانیت و صفا ملحق می نماید. زنانی که در زندگی روزمره، امتیازات موهوم و جایگاه های بی پایه را برای خود ارزش می پنداشتند با تلبس به لباس احرام و آراسته شدن به زیور خلوص، به طریق کمال و سعادت می اندیشند.

از زاویه ای دیگر مهم ترین اثر حج، اثر اعتقادی آن است. یعنی بانوی حج گزار قابلیت یافته تا عبودیت و بندگی محض به پیشگاه خداوند متعال را عرضه دارد؛ حرکتی از ظلمت نفس به سمت نور مطلق. چنانچه امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه مبارکه «فَقَرُّوا إِلَى اللَّهِ» (ذاریات/۵۰) می فرمایند: «مَنْ الظَّلْمَةُ إِلَى الْحَجِّ» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۸، ص ۱۱)؛ به سوی خدا بگریزید، یعنی از ظلمت به حج رو آورید.

جهان بینی اسلامی، جهان بینی توحیدی است و تمامی دستورات اسلام به وحدانیت بازمی گردد. قرآن کریم در مورد اقامه اصل توحید می فرماید: «وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ» (حج/۲۶)؛ و چون برای ابراهیم جای خانه خدا را معین کردیم به او گفتیم: چیزی را با من شریک مگردان و خانه ام را برای طواف کنندگان و قیام کنندگان و رکوع کنندگان و سجده کنندگان پاکیزه دار.

این آیه به صراحت بیان می کند انسانی که طواف خانه حق را می نماید در نهاد و ضمیر خود پذیرفته است که خداوند، حیّ یکتایی است که هیچ شریکی برایش وجود ندارد. آنجاست که اعتراف به بزرگی و قدرت او می نماید و سرخسوع و خشوع را فرومی افکند و سیطره طاغوت زمان را برنمی تابد.

روح حج، توحید است. در منظومه فکری امام خامنه ای علاج بنیانی و اساسی را می توان در دو جمله کلیدی خلاصه کرد که هر دو از بارزترین درس های حج است. اول، اتحاد و برادری مسلمانان در زیر لوای توحید و دوم شناخت دشمن و مقابله با نقشه ها و شیوه های او (بیانات، ۱۳۹۲/۰۷/۲۲).

حضرت علی علیه السلام در نخستین خطبه نهج البلاغه می فرماید: «خدای سبحان، کعبه را مظهر تواضع بندگان برابر عظمت خویش و نشانه اعتراف آنان به بزرگی و قدرت خود قرار داد و در میان انسان ها، شنوندگانی را برگزید که دعوت او را برای حج، اجابت کنند و سخن او را تصدیق نمایند و پای بر جایگاه پیامبران الهی نهند. همانند فرشتگانی که برگرد عرش الهی طواف می کنند و سودهای فراوان در این عبادتگاه و محل تجارت زائران به دست آورند و به سوی وعده گاه آمرزش الهی بشتابند» (رضی، ۱۳۸۶، ص ۵۳).

همچنین امیرمؤمنان علی علیه السلام در وداع کعبه فرمودند: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَنْقَلِبُ عَلَى لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ص ۲۸۸)؛ پروردگارا من بر اساس توحید و نفی هرگونه طاغوت و معبود دروغین به کارم پایان داده و از حج و زیارت کعبه برمی گردم.

حج، مظهري از مظاهر توحید است و هدف از تشریع آن، پرستش خدای یگانه و انجام عمل خالص برای اوست. با توجه به تأکید حضرت علی علیه السلام بر تربیت کنندگی و اثربخشی حج می توان نتیجه گرفت که حضور بانوان در عرصه حج باعث تعمیق اعتقادات در بطن و قلب آنان می شود زیرا اعتقادات از ریشه عقد به معنای گره می باشد که با عقل و قلب پیوند می خورد.

## ۲. سیمای تربیتی حج

دین اسلام مطلوب ترین نظام تربیتی را دارد. در قرآن با توجه به اهمیت و جایگاه حج، سوره ای بدان نام یافته است. سبب نامگذاری این سوره به «حج» بیان نخستین تشریع و برخی احکام آن نظیر طواف خانه خدا و قربانی کردن در مناسک حج است.

جای جای مواقف حج پایگاه مناسبی برای تبلیغ معارف و صدور انقلاب است. بر همین اساس آیت الله خامنه ای نقش زنان را در احیای کرامت انسانی فراتر از مرزها می پندارند و تأکید دارند: «امروز اگر شما بانوی نخبه اسلامی تلاش کنید که هویت اسلامی را به زن مسلمان برگردانید، بزرگ ترین خدمت را به امت اسلامی و به بیداری اسلامی و به عزت و کرامت اسلامی کردید» (بیانات، ۱۳۹۱/۰۴/۲۱).

کعبه مایه قوام امور دین و دنیا است. چنان که خداوند بیت الله را مظهر برکت معرفی می فرماید: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ» (آل عمران/۷۶)؛ نخستین خانه‌ای که برای مردم [و برای نیایش خداوند] قرار داده شد، همان است که در سرزمین مکه است و پربرکت و مایه هدایت جهانیان می باشد.

از دیدگاه علامه طباطبایی کعبه به تمامی مراتب هدایت از خطوط ذهنی گرفته تا انقطاع تام از دنیا و اتصال کامل به عالم معنا و به تمام معنا هدایت است و حق است اگر بگوییم که مس نمی کنند آن را مگر بندگان مخلص خداوند. علاوه بر این، کعبه عالم اسلام را به سعادت دنیایی شان نیز هدایت می کند و این سعادت عبارت است از وحدت کلمه و ائتلاف امت و شهادت منافع خود و عالم غیر اسلام را هم هدایت می کند به اینکه از خواب غفلت بیدار شوند و به ثمرات این وحدت توجه کنند و ببینند که چگونه اسلام قوای مختلفه و سلیقه های متشتت و نژادهای گوناگون را با هم متفق و برادر کرده است (موسوی همدانی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۵۴۴). از آیه فوق درمی یابیم که این مرکز هم مایه برکت است و هم عامل هدایت برای همه جهانیان.

از طرفی خداوند فضایی را برای جنس زن قرار داده که جنس مرد از آن محروم است که این نشانگر اهمیت جایگاه و مقام زن در نزد خداوند می باشد. یکی از آن فضایل این است که تکلیف شرعی که از الطاف الهی و از قاعده لطف محسوب می شود، جنس مؤنث را از نه سالگی شامل می گردد. یعنی دختران از نه سالگی مانند یک انسان کامل، مُدرک ارزش های انسانی می شوند و در زیر پرچم اسلام قرار می گیرند. این ارزش نمایانگر نیرو، قدرت پذیرش، درک معنوی و صفای باطنی است که خداوند در وجود زنان قرار داده است (همایونی، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۷۱).

نخستین ساحت هویت زن، عرصه کمالات انسانی اوست و این باب در پرتو شریعت اسلامی به روی زنان و مردان به طور یکسان گشوده شده است. خداوند سبحان با دعوت انسان به عبادت و به خصوص زیارت بیت مکرّمش، بر انسان مَنّت نهاده، او را در رتبه شرف و کرامت انسانی اش نگهداشته و از سقوط به عالم حیوان مصونش فرموده است و برای اینکه فطرت خواب رفته او را بیدار کند و عاطفه حق شناسی اش را به تحرّک درآورد، با عبارت «وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ...» فرمان آسمانی خود را صادر فرموده؛ یعنی تو که انسانی و فطرتاً حق شناسی و من هم خالق و رازق تو هستم، این حق را بر تو دارم که به عنوان شکر و سپاس گزاری به خانه ام بیایی و قربانی به درگاهم بیاوری تا شرف آدمی و کرامت انسانی تو محفوظ بماند (ضیاءآبادی، ۱۳۶۴، ص ۴۷).

تمرین و مراقبت حجاج در حفظ حدود، نقش سازنده ای در رشد اخلاق اجتماعی دارد. آنگاه که تعالیم عظیم معنوی و انسان ساز در وجود زنان حج گزار رخنه کند و روحشان را پالایش دهد دیگر حربه های دشمن کارساز نخواهد بود و شیطان نفس بر آنان غلبه نخواهد کرد. به همین سبب شایسته است که برای شکر و سپاسگزاری، بار سفر بسته و این سیر عظیم آسمانی را در عالم نفس خویش آغاز کنند و همچنان که مراقب آداب ظاهری و شرایط صحّت آن هستند، با دقّت بیشتری مواظب حالات باطنی و آثار روحی و شرایط مقبولیت آن نیز باشند و با آمادگی کامل حرکت نمایند.

امام خمینی رحمته الله در تبیین مفهوم حقیقی رمی جمرات فرمودند: «رَجَمَ عَقَبَاتٍ، رَجَمَ شَيَاطِينَ جَنٍّ وَ انْسٍ اسْت. شَمَا بِا رَجَمَ بِا خَدَايْ خُودِ عَهْدِ كُنَيْدِ تَا شَيَاطِينَ انْسٍ وَ اِبْرَقَدْرَتِهَا رَا اَزْ كُشُورَهَايْ اِسْلَامِيْ عَزِيْزِ بَرَانِيْدِ» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۰، ص ۱۵۹).

بنابراین حج همایش بزرگ و نمادینی است از سیر درونی انسان که فرد در درون خود، تک تک مراحل نفسانی را طی می کند تا شیطان درون را رمی و خواسته های نفسانی را به قربان گاه ببرد تا به مقام قرب و بندگی خداوند نائل

گردد. وقتی بانوان این مراحل نمادین را در پیشگاه خدا انجام دهند در حقیقت با حضوری غیفانه، مراحل مبارزه با نفس را طی کرده از خود به خدا می‌رسند و اثر این حج عظیم در نهادشان شکوفا می‌شود؛ پس در فراز و نشیب‌های زندگی هرگز شیطان رمی شده را به دورنشان که منزل گاه دوست گردیده، راه نمی‌دهند.

### ۳. سیمای سیاسی حج

تحول روحی و اخلاقی یکی از جنبه‌های مهم تأثیرات حج از لحاظ فردی است. خداوند تبارک و تعالی مناسک حج را به گونه‌ای قرار داده که در مردم ایجاد تحول روحی و اخلاقی کند؛ آن‌ها را در اقیانوس بیکران رحمت الهی شست و شو دهد و انسان حج‌گزار را همچون فرد تازه متولد شده‌ای وارد اجتماع کند تا این تحول را به دیگران نیز انتقال دهد.

امیرالمومنین علی (ع) هنگامی که فلسفه فرائض و عبادات را می‌شمرد درباره حج می‌فرماید: «... الْحَجَّ تَقْوِيَةً لِلدِّينِ» (رضی، ۱۳۸۶، ص ۸۱۸)؛ خداوند مراسم حج را برای تقویت آیین اسلام تشریع کرد.

دو ویژگی عبادت و سیاست از خصایص جدایی‌ناپذیر و جوهره حج است. حج جامع بسیاری از عبادت‌ها از جمله هجرت، جهاد، امساك و طهارت است. توجه به اسرار حج، مسیر را برای تحقق بخشیدن به اهداف حقیقی عبادات هموار ساخته و راهی حج، اعمال را با حضور قلب و علاقه بیشتری انجام می‌دهد. امام خمینی (ع) در این باره می‌فرماید: «اسلام بزرگ، دین سیاست‌مُدن و راهنمای صراط مستقیم «لَا شَرْقِيَّةَ وَلَا غَرْبِيَّةَ» است؛ این است که عبادتش توأم با سیاست و سیاستش عبادت است» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۱۰، ص ۱۵۸).

مناسک حج در پیوند نبوت و امامت است. از همین رو پس از طواف بیت، نماز طواف واجب می‌گردد. در این نماز، باید مقام ابراهیم بین نمازگزار و کعبه قرار گیرد و این توجه به مقام نبوت و امامت است. در عین حال بسیاری از جنبه‌های مناسک حج، افزون بر عبادی بودن، رنگ سیاسی دارد. بر اساس آیه کریمه «أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ» (توبه/۳)؛ موسم حج می‌تواند مکان مناسبی برای اعلان سیاست‌های کلان امت اسلامی، همچون اعلام برائت از مشرکان باشد.

امام صادق (ع) می‌فرماید: «لَا يَزَالُ الدِّينُ قَائِمًا مَا قَامَتِ الْكَعْبَةُ» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۳، ص ۲۴۲)؛ تا وقتی کعبه برپاست، دین هم پیوسته برپا و استوار است. بدین ترتیب می‌توان گفت حج باشکوه‌ترین تجلی قدرت جهانی اسلام برای همه عصرها و نسل‌ها و خصوصاً فرصتی ارزشمند برای زنان ممالک اسلامی است. بانوی حج‌گزار وقتی در حج حضور یابد خود را عضو مجموعه‌ای بزرگ‌تر به نام امت اسلامی قلمداد می‌کند.

حج به عنوان مناسب‌ترین راه ممکن برای اعلام حمایت از مسلمانان مظلوم جهان، با روح برائت از ظالمین آمیخته است. امام خامنه‌ای در این مورد می‌فرماید: «حج فقط متعلق به ما ایرانی‌ها نیست؛ متعلق به امت اسلامی و ضامن تداوم اسلام است. این فریضه عظیم از خصوصیات برای امت اسلام برخوردار است که هیچ فریضه دیگری دارای آن نیست» (بیانات، ۱۳۹۴/۰۵/۳۱).

حج نشانه حیات اجتماعی امتی واحد است و دشمنانی را که مترصد ضربه زدن به آرمان و وحدت مسلمین هستند، مأیوس می‌سازد. بر خلاف تصور کسانی که حج را با روح عبادی می‌شناسند، امام خمینی (ع) نیز تحقق دیانت را منوط به برائت از باطل و اظهار محبت نسبت به حق می‌دانستند: «سنت پیامبر (ص) و اعلان برائت کهنه‌شدنی نیست؛ اعلان برائت

از مشرکان از ارکان توحیدی و واجبات سیاسی حج است و نه تنها اعلان برائت به مراسم حج منحصر نشود که باید مسلمانان فضای سراسر عالم را از محبت و عشق نسبت به ذات حق و نفرت و بغض عملی نسبت به دشمنان خدا لبریز کنند» (امام خمینی، ۱۳۸۵، ج ۲۰، ص ۳۱۱).

بت‌ها در دوران جاهلیت در کعبه نصب می‌شدند و عده‌ای جهت تأمین منافع خویش، مراسم سازنده حج را به مرکز سودجویی مبدل می‌کردند و اکنون نیز منفعت‌طلبان سعودی می‌کوشند تا روح حج را از محتوای حقیقی تهی ساخته و آن را به مراسمی تشریفاتی بدل نمایند. این در حالی است که مقام معظم رهبری برای اسلام مرز جغرافیایی قائل نیستند و همواره موسم حج را عامل بیداری و فرصتی مناسب برای تأمل و تعمق در قضایای مهم جهان اسلام می‌دانند و معتقدند: «سرنوشت انقلاب‌های منطقه و تلاش‌هایی که از سوی قدرت‌های زخم‌خورده از این انقلاب‌ها برای انحراف آن‌ها به کار می‌رود، در شمار این قضایا است» (بیانات، ۱۳۹۱/۰۸/۰۴).

### سخن آخر

کنگره عظیم حج از همایش‌های تأثیرگذار جهان اسلام است که قدرت تقابل با حرکت‌های انحرافی و ترغیب ملت‌ها به تحکیم بنیان وحدت ملل اسلامی دارد. پیام‌های حج امامین انقلاب با توجه به مسائل جهان اسلام به مهم‌ترین و اولویت‌دارترین موضوعات مرتبط با امت اسلامی می‌پردازد. در این گذار، رهبر انقلاب با استناد به کتاب و سنت و به تأسی از بنیانگذار جمهوری اسلامی، بانوان حج‌گزار را به حیات طیبه رهنمون می‌سازند. اگر بانوان در پرتو فرهنگ ابراهیمی و ولایی در آموزه‌های حج بیندیشند و این حقایق را به نسل‌ها و عصرهای آینده منتقل نمایند، آنگاه می‌توان گفت جلوه‌ی جمال الهی پس از زیارت کعبه، نماد آزادگی گردیده و هم آثار تهذیب و تزکیه در آنان مشهود است و هم نماد تبری از مشرکان را باز یافته‌اند.

زنان حج‌گزار، نمایندگان زنان ایرانی و سفیران انقلاب اسلامی ایران هستند. به برکت برپایی نظام جمهوری اسلامی و مبانی اندیشه امام خمینی علیه السلام زنان ایرانی پس از انقلاب به اوج عزت و اقتدار رسیدند به گونه‌ای که به الگویی جذاب برای زنان در سراسر جهان تبدیل شده‌اند. شایسته است که زنان حج‌گزار قبل از توفیق تشرّف به زیارت بیت الله الحرام با کسب معرفت و بصیرت در مورد ابعاد مختلف حج، علاوه بر رعایت ظاهری آراسته و مناسب که موجب عزت و اقتدار نظام جمهوری اسلامی و به ویژه شیعیان می‌گردد، پاسدار این جایگاه رفیع در سطح بین‌المللی باشند و با حفظ شئون اسلامی و به عنوان طلایه‌داران عفاف و حجاب، زمینه یأس دشمنان و امید به زنان مسلمان در جهان را فراهم نمایند. رسالتی که در بیان مقام معظم رهبری نسبت به زنان فرهیخته مسلمان تأکید شده است، چنان که می‌فرمایند: «اگر زنان در حرکت اجتماعی یک ملّتی حضور نداشته باشند، آن حرکت به جایی نخواهد رسید و موقّق نخواهد شد؛ اگر زنان در یک حرکت حضور پیدا کنند، یک حضور جدّی و آگاهانه و از روی بصیرت، آن حرکت به طور مضاعف پیشرفت خواهد کرد» (بیانات ۱۳۹۱/۰۴/۲۱).

## منابع

- \* قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی.
- \*\* نهج البلاغه، ترجمه حسین انصاریان، تهران، نشر پیام آزادی، چاپ دوم، ۱۳۸۶.
۱. جعفریان، رسول؛ **جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی - سیاسی ایران ۵۷ - ۱۳۲۰**، تهران، مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ چهارم، ۱۳۸۲.
  ۲. جمعی از نویسندگان؛ **جایگاه زن در اندیشه امام خمینی**، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ هشتم، ۱۳۷۸.
  ۳. حرعالمی، محمد؛ **وسائل الشیعه**، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۹.
  ۴. خمینی، روح الله؛ **صحیفه امام**، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ چهارم، ۱۳۸۵.
  ۵. .....؛ **وصیت نامه سیاسی الهی رهبر کبیر انقلاب اسلامی**، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۶۸.
  ۶. سجادی، عبدالقیوم؛ **امام خمینی و جنبش‌های اسلامی معاصر**، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۵، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۷۸.
  ۷. ضیاء آبادی، محمد؛ **حج برنامه تکاملی**، بی‌جا، دارالکتب الاسلامیه، چاپ سوم، ۱۳۶۴.
  ۸. طغرانگار، حسن؛ **حقوق سیاسی - اجتماعی زنان قبل و بعد از پیروزی انقلاب**، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳.
  ۹. کرباسی زاده، مرضیه؛ **سیر تحولات اجتماعی زنان در یکصد سال اخیر**، تهران، نشر اکنون، ۱۳۸۴.
  ۱۰. مکارم شیرازی، ناصر؛ **تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
  ۱۱. موسوی همدانی، سیدمحمدباقر؛ **ترجمه تفسیر المیزان**، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.
  ۱۲. ناجی راد، محمدعلی؛ **موانع مشارکت زنان در فعالیت‌های سیاسی - اقتصادی ایران پس از انقلاب**، تهران، انتشارات کویر، ۱۳۸۲.
  ۱۳. نوری، حسین؛ **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، قم، نشر مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۸ ق.
  ۱۴. همایونی، علویه؛ **شخصیت زن**، بی‌جا، انتشارات مؤلف، ۱۳۶۹.

## سایت